

ԲԱՆԵԱՌԻՐԱԿԱՆ

ՀՆԴԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԿՐՈՆԸ

(Շարունակութիւն Փետրուարի քիւիք)

III

Իր բնութեամբ և նոյնիսկ այն պայմաններով որոնց մէջ է այժմ, լեզուաբանութիւնը, շատ ընդհանուր ծանօթութիւններ միայն կրնայ աւանդել մեզի: Բայց ամբողջացնելու համար տեսութիւնը, հարկ է որ ցուցնենք հոս քանի մը ժխտական իրողութիւններ ևս, որոնք կարեւոր են, և թերեւ նշանակալի:

Ամէն բանէ առաջ չկայ եզր մը որ նշանակալի, պաշտամունքի տեղի մը, պաշտամունքի ծառայող գործիքի մը, մէկ բառով՝ զոհի մը նմանող բան մը: — Հնդեւրոպական բառ մը կայ որ նշանակէ «զոհել», սանսկրիտերէն՝ yajati, yajate, զոհեանքէն՝ yajate «կը զոհէ»: Բայց այս եզրը հնդեւրոպական բարբառին սահմաններէն անդին չանցնիր բնաւ. միակ եզրը որ ուրիշ լեզուի մը մէջ կը գտնուի, և որ կրնայ ժտեցնել ստոր, յունարէն՝ ἄζωμαι, ἄζω-ն է անիկա. բայց նախ անոր ստուգաբանութիւնը յայտնի չէ. կարելի է միայն որ սանսկրիտերէն yaja-ն ձեւապէս նոյնը ըլլայ յունարէն ἄζω-ին հետ. բայց սակիս հաւանական իսկ չէ, յատկաբանական պատճառներով նոյն իսկ, որով մանրամասնութեան մէջ մտնելու տեղը չէ հոս. գալով նշանակութեան, որ աւելի կարեւոր է անշուշտ, եթէ մերձեցումը արժէ իսկ, բան մը չապացուցանող, վասն զի յունարէն ἄζωμαι բառը զոհի ոչ մէկ գործողութեան հետ կապ չունի. աւելի կրօնական երկիւղածութեան, պաշտելութեան զգացում մը կը ցուցնէ, և առ ի չգոյէ երրորդ լեզուի մը որ թոյլ տայ որոշողութեան մը ընել հնդեւրոպական «զոհել»-ուն և յունարէն՝ «կրօնական երկիւղ ունենալ»-ուն միջեւ, կարելի չէ բան մը ըսել հնդեւրոպական իմաստին մասին: Հաւանական է որ լատիներէն sacer, sancio, sanctus իրականութեան մէջ յունարէն ἄζω-ն բառին ազգական ըլլայ, իմաստները համաձայն են իրարու. և լատիներէն c և յունարէն γ տառերուն միջեւ եղած տարբերութիւնը անբացատրելի չէ:

Այս ըսել չէ թէ sacré-ին գաղափարը,

որ կրօնական բաներու մէջ հիմնական գաղափարն է, չարտայայտուի հնդեւրոպերէնի մէջ. լեզուագիտական տեսակէտով զայն ցուցնելու համար միակ համապատասխանութիւն մը կայ, և այդ համապատասխանութիւնը կը տարածուի լեզուաբանական շատ նեղ պարուածի մը մէջ միայն. պալթիկերէնը ունի լիթուաներէն szventas-ը, սլաւերէնը ունի հին սլաւերէն svetu (ռուսերէն svjat), իրաներէնը ունի զնետերէն spento-ն. եղածը վերջապէս բառ մըն է որ պալթիկերէնի, սլաւերէնի և իրաներէնի կողմէ կազմուած պոլտիկ կալուածի մը մէջ սահմանափակուած էր. ասիկա կը յիշեցնէ սլաւերէն bog-ը պարսկերէն бага-ին քով: Ոմանք կը մերձեցնեն նաև զարաբալ «զոհ»ի գերմաներէն անուն մը, գոթերէն hunsel, բայց քացատրութիւններ առաջարկուած են, ու իմաստը նոյնը չի մնար:

Ասիկա բնաւ ըսել չէ նոյնպէս թէ գոնէ ժամանակագրապէս չկային կրօնական պաշտամունքներ ունեցող մարգրիկ: Բայց ոչ մէկ լաւ հաստատուած լեզուաբանական համապատասխանութիւն չի ցոյց տար անոր հետքը: Վետայական պրահմանը յաճախ մերձեցուած է հողմէական ֆլամմինը. բայց ընդունելով հանդերձ այդ մերձեցումը, որ ակներև չէր, այնուամենայնիւ բառը սանսկրիտերէնի և լատիներէնի մէջ միայն կը գտնուի: Խնդիրը թերևս մէկուն մասին է լատիներէնի եւ իտալո-կեղտերէնի միջեւ եղած կրօնական եզրերու այն համապատասխանութիւններէն զոր Մ. Վանտրիէսը յայտնաբերած է նշանաւոր կերպով: Իրաւ է թէ ապահով մերձեցում մը կայ, բայց այդ մերձեցումին հայթաթած բառը կրօնական որոշ պաշտամունքի մը բառը չէ բնաւ. բաց ասոր ան կը գտնուի միայն արևմտեան քաղաքներուն մէջ. լատիներէն uates, մարգարէ, «գուշակ», կողուսերէն՝ οὐατεις «գուշակներ» թարգմանուած է յունարէն μάδνεις, իրլանտերէն íaiti «պուէտ», գոթերէն wods «այսահար, մոլեղանք», հին բարձր գերմաներէն wuot «կատաղութիւն» (գեր. wuth), հին իսլանտերէն՝ odr «բանաստեղծութիւն» (որմէ կ'ածանցեն Edda), այդ բառին նշանակած անձնագործութիւնը անշուշտ կրօնական նկարագիր մը ունի, բայց բուն իսկ քահանայ մը չէ ան, այլ ներշնչեալ մը, գուշակ մը:

Ուրեմն պաշտամունքի վայր, զոհ, և ոչ ալ քահանայ, նշանակող ոչ մէկ ապահով բառեր չկան: Ասիկա զիրար կը բացատրուի երբ մտածուի թէ հնդեւրոպերէ-

նէն միայն ընդհանուր եղբեր ձեռք բերուած են, եղբեր՝ որոնք ամբողջ կալուածի վրայ հասարակաց գործածութեան մէջ էին։ Արդ, քաղաքակրթութեան խոնարհ աստիճաններուն վրայ եղած մարդուն պաշտամունքը էապէս ստոյնի մը պաշտամունքն է. ստոյնը ունի պաշտամունքի իր վայրերը, իր զոհերը և կրօնաւորները, որոնք մի միայն իրեն յատուկ են։ Հասարակաց եղբրու պակասը, կը մատնանշէ հասարակաց հաստատութեանց չլինելը. և ասիկա քիչ կարեւորութիւն ունեցող եղբակացութիւն մը չէ։ Ոչինչ աւելի մասնաւոր է քան ստորին քաղաքակրթութիւն մը ունեցող ժողովուրդի մը պաշտամունքը։

Այլ կը հասկցուի թէ ինչո՞ւ հնդեւրոպական մասնաւոր աստուծոյ անուն մը գոյութիւն չունի. փնտռել աստուծոյ մը անունը հնդեւրոպիկներէն մէջ՝ ենթադրել է պաշտամունք մը որ հասարակաց ըլլալ այն ժողովուրդներուն, որոնց լեզուն հնդեւրոպիկէն կը կոչուի. այս ենթադրութիւնը ի յառաջագունէ շատ ճշգրտանման չէ, և եթէ ըլլալ իսկ՝ չի ճշմարտութիւն Շատ աշխատանք թափած են Հնդկաստանի մէջ գտնել կարենալու համար հելլէն աստուածներ, և Յունաստանի մէջ հինուոր աստուածներ, և ոչ մէկ արդիւնքի են յառաջած։ Առաջարկուած բոլոր մերձեցումները կ'ընդհարին ձայնաբանական համապատասխանութեանց խիստ օրէնքներու, և լեզուաբաններէն անոնք որ եր փորձէին այս մերձեցումներէն ամենէն քիչ անհաւանականները փրկել, ի վերջոյ խոստովանած են թէ աստուածներու անուններուն ձայնաբանութիւնը որոշ բառերու հնչաբանական նման չէ, կամ տեղի ունեցած են պատահարներ զոր կարելի չէ մանրամասնօրէն բացատրել։ Ինչ որան՝ Հնդկաստանի յատուկ է, Ապողոն՝ Յունաստանի, Mars՝ Իտալիոյ, և այլն։

Լեզուաբանութիւնը համեմատական դիցաբանութեան գրեթէ ոչ մէկ օգտագործելի իրողութիւն կը հայթայթէ, և այն պատճառները զորս կըցած են ունենալ 1850ի առիւթներ, և զորս Մարք Միւլլէրի տաղանդը՝ լայնօրէն ծաւալած է, այսօր ալ ևս ոչ մէկ ձեռնահաս մարդու վրայ չեն ազդեր։ Կարելի է ունենալ համեմատական դիցաբանութիւն մը, բայց անիկա չի կըրնար հիմնուիլ լեզուաբանութեան վրայ, վասն զի համեմատական քերականութիւնը ընդհանուր եղբրը միայն կը հայթայթէ, իսկ պաշտամունքները՝ մասնաւոր պաշտամունքներ չեն։

IV

Կայ սակայն մեծ իրողութիւն մը որով չի կրնար չհաւաքագուիլ լեզուաբանութիւնը։ Աւարտայի նախապատմական հնախադասութիւնները գրեթէ ոչ մէկ կուռք չեն յայտնաբերած, ամէն ուր որ ունի վկայութիւն գտնուած է Հնդեւրոպական թուականի կամ քիչ յառաջացած քաղաքակրթութեան վիճակի մէջ եղած ժողովուրդներու մասին, այդ վկայութիւնները կը մատնանշեն անձնաւոր աստուածներու անգոյութիւնը։ Հնդեւրոպական յատուկ անունները համաձայն են այդ աստուածներուն հետ. անիկա ցոյց չտար որ մեծ կարեւորութիւն ընծայուած ըլլալ անձնաւոր աստուածներու. հնդեւրոպական անձնանունները բարբառութիւններ են երկու եղբրէն, որոնք կը մատնանշեն կարգ մը յատկութիւններ և ոչ թէ անձնաւոր աստուածներու անանգներ. կրնան կոչուիլ «Բարեհաճաբաւալ», սանա՝ կրտսերին՝ Sucravas-, զնտերէն՝ Husravah-, յունարէն՝ Ευχάρετος, Ευχλῆτος, բայց ընդհանրապէս չեն կոչուիր «այս կամ այն աստուծոյն ծառան», ինչպէս է սեմական լեզուներուն մէջ։ Անուններ ալ կան անուշալ, ինչպէս Յունաստանի մէջ Απολλώνιος (Ապողոնիոս) կամ կոլուաներու մէջ Eusgenos (սեռած՝ Esus-էն), բայց աննշան թուով. ընթացիկ տրպարը ուրիշ է։

Ու ասիկա մեզ կ'առաջնորդէ կարեւոր նկատողութեան մը. մէկէ աւելի հնդեւրոպական լեզուներու հասարակաց եղող աստուածային անձնաւորութեանց անունները, անուններն են աստղերու, քնական երեւոյթներու կամ այս կարգի բաներու։

Այս շարքին ամենազեղեցիկ օրինակը յիշուեցաւ արդէն. սանսկրիտերէն՝ Dyauh, pītā. է ան, յունարէն՝ Ζεύς, լատիներէն՝ Juppiter-ը. մէկէ աւելի լեզուներու հասարակաց Աստուծոյ մը անունն է ան, վասն զի լուսաւոր երկնի պաշտելութիւնը կը գտնուի ամբողջ հնդեւրոպական կալուածին վրայ, ինչպէս կը վկայէ deivos բառը ինչո՞նք։ Միայն թէ կրնան եղած ըլլալ որ այս անունը վերապահուած ըլլալ երկնքի՝ իրեւ աստուածային էակի, և նշխարական երկինքը ուրիշ անուն էր ստացած ըլլալ. ասիկա ալ զի կը զարնէ յունարէնի և լատիներէնի մէջ. կրնայ ըսուիլ հետեւաբար որ՝ ալ գրեթէ զգալի չէ թէ Zeus-ը կամ Juppiter-ը երկինքն է, զի այդ անունին մէջ հետզհետէ զգալի եղած է պարզ անձնաւոր

աստուծո՞ւմը. բայց ասոնք ալ իսկապէս հուովմէական են և յունական իրողութիւններ են և որոնք մինչև հնդեւրոպական դարաշրջանը չեն ելլեր:

Հոն, ուր որ հին կրօնը դեռ քիչ շատ ճշգրիտ վիպաութիւններով կ'երևի, լուսինն ու արեւը կ'երևան աստուածացած և պաշտուած՝ իրենց անուան ներքեւ. ասիկա կը տեսնուի լիթուաներէնի մէջ ալ ԺՋԻ դարուն — յայտնի է թէ հեթանոսութիւնը երկար ատեն մնաց լիթուանացիներուն մէջ — ինչպէս վետայական Հնդկաստանի կամ Հին Յունաստանի մէջ: Եւ իրենց ընթացիկ անուան ներքեւ է որ այդ աստուծոյն աստուածացած են. այսպէս է արդարև հնդեւրոպական վիճակը. աստուծոյն ու բնական երեւոյթները աստուածացած են, իրենց աստուծական անուններուն ներքեւ:

Սլաւական մեծ Աստուծոյն Perunu որոտումն է ու շանթը, և «որոտում ու շանթ» բառերու իմաստը, տակաւին պահուած է նոյն իսկ սլաւերէնի մէջ. «շանթ»ը տակաւին piorun է այսօրուան բոլաներէնին մէջ, լիթուաներէնը քիչ մը տարբեր ձեւ ունի, Perkunas, միեւնոյն արժէքով սակայն, եւ ասիկա կը լուսարանէ փոթորիկի՝ վետայական Աստուծոյ անունը, Parjanyah, վետայաներէնի մէջ Parjanyk չունի «փոթորիկ» ի իմաստը, ալ աստուածային անձնաւորութիւն մըն է միայն. բայց սլաւերէնն ու լիթուաներէնը կը յայտնեն իմաստը բառին, որ նախապէս հասարակ անուն մը եղած է և ապա հետեւեալան զարգացումով մը վերածուած յատուկ անունի: Այս անունը յարաբերութիւն ունի per արմատին հետ որ կը նշանակէ «զարնել», per տիպարի մը փոխանակումը perk-, perg-ի հետ՝ աչքառու ձեւով մը կը գտնուի հայերէն բայի մը մէջ, որուն կառարեալն է հարի և ներկան՝ «հարկանեմ» (հայերէն կ'ը ներկայացնէ հին g-ն). կոկորդայինը կը գտնուի կեղտերէնին մէջ. իրլանդերէն orgim-ին մէջ «կ'սպաննեմ», զոր օրինակ, Հուանական է որ յունարէն Τρίτων, ի հնում «ծով»ն էր, պարզապէս. կամ մօտէն կը յիշեցնէ իրլանդերէն triath-ը «ծով» (սեռ. trethan):

Ու լոկ բնական երեւոյթներ չեն որ այսպէս աստուածացած են. հնդկական անուններն զեղեցիկ օրինակ մը ցոյց կուտայ միեւնոյն կերպով աստուածացած ընկերային իրողութիւններ. Հնդկաստանի և Իրանի աստուածային անձնաւորութիւններէն կարեւորագոյններէն մին է Միթրան. արդ, Աւեգտայի մէջ ալ midrō կը նշանակէ թէ՛ «զաշինք»

և թէ՛ Միթրա աստուծոյ. Հնդկաստանի մէջ իրերը քիչ մը նուազ յստակ են, բայց և այնպէս թափանցիկ. mitra-ն բարեկամն է, mitram-ը՝ բարեկամութիւնը. իրաներէնին հետ մերձեցում մը բաւական ցոյց կուտայ թէ ի սկզբան խնդիրը բարեկամութեան զգացումի մը մէջ չէ եղած, այլ բարեկամական դաշինքի մը, ինչպէս կը գործածեն որոշ քաղաքակրթութեան վիճակի մը հասած մարդիկ: Միթրան «զաշինքն» է. այս բառը ազգական է սլաւերէն miru-ի որ կը նշանակէ «խաղաղութիւն» և սանկրիտ մեծ ընտանիքին մէջ mayate կը նշանակէ «կը փոխանակէ», լիթուաներէն mainas՝ «փոխանակութիւն», լատիներէն՝ com-munis «հասարակաց», գոթերէն gamains (գերմ. ge-mein) «հասարակաց»: Աստուածայնացած զաշինքի ըմբռնումի մէջ, Միթրա՝ զաշինքին հատուցումը բերողն է. անիկա ուրեմն, ամէն բան կը տեսնէ, նոյն իսկ ինչ որ թաքուն է. ամենատես աչքն է ան. և որովհետեւ արեւը ինքն ալ երկնի աչքն է, ամէն ինչ տեսնող աչքը, (իրլանդերէնի մէջ՝ արեւին կեղտերէն անունը sul զարձած է այսպէս աչքին հասարակ անունը), Միթրան մերձեցում է արեւուն, ինչ որ զայն արեգակնային զիջազրոյց մը համարել տուած է. հակառակ ստուգաբանութեան ակնբերութեան, որ կը մատնանշէ ընկերային աստուածայնացած իրողութիւնը: Աստուծոյ ծագման իմաստը դեռ կը պահուի հնդկական աւանդական բանաձեւի մը մէջ, որ հետեւեալն է. — հիւրը՝ որուն կը մատուցուի սապշականութեան կերակուրը, կ'ըսէ այդ կերակուրին՝ «քեզի կը նայիմ Միթրայի աչքով»: Ատոր մէջ է Միթրայի ամբողջ իմաստը, թէ՛ բարեկամական դաշինքն և թէ՛ անկէ յառաջ եկած նայումը:

Աւելորդ է բազմաթուել օրինակները. տրուածները բաւական են ի վեր հանելու համար հնդեւրոպական Աստուծոյ նկարագիրը. բնական կամ ընկերային իրողութեան մըն է որ կ'ընծայուի մասնաւոր կարեւորութիւն. Աստուած իրողութեան անունէն տարբեր անուն մը չունի: Աստուած յատուկ անուն ունեցող անձ մը չէ, իրողութիւնն իսկ է ան. անոր իսկութիւնը, անոր ներքին ուժը: Որչափ որ լեզուաբանութիւնը կը ցուցնէ՝ հնդեւրոպական պաշտամունքը իր քննորոշն է անկենրուն չէ որ ուղղուած է, այլ նոյնիքն բնական և ընկերային ուժերուն:

Թրգվ.

A. MEILLET

ԺԻՐԱՅԻ ՍՐԿ. Յ. ՈՍԿԱՆԵԱՆ